

GENÇ MÜTEFEKKİRLER DERGİSİ

JOURNAL OF YOUNG INTELLECTUALS

SEYDA MOLLA MUSA GEÇİT ÖZEL SAYISI

e-ISSN: 2718-000X

Yıl: 4, Cilt: 4, Sayı: 4

Aralık-2023

MAKALE BİLGİLERİ

Molla Musa el-Celâfî'nin "Fennü'l-Akâid" Risalesinde Yer Alan İtikâdî Görüşleri

Theological Views of Mullah Musa al-Jalali in his Treatise "Fennü'l-Aqâid"

YAZAR

Ekrem UYSAL

Doç. Dr. Batman Üniv. İslami İlimler Fakültesi

ekremuysal72@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-2650-8190

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 29.11.2023

Makale Kabul Tarihi: 03.12.2023

Sayfa Aralığı: 1-22

ÖZET

Ülkemizin Doğu bölgesinde yetişen son dönem alimlerinden biri olan Molla Musa el-Celâlî (Gecit), hayatını ilim, irfan ve dinî alanlarda hizmet yoluna adanmış önemli şahsiyetlerden birisidir. Bu amaçla bölgenin değişik yerlerinde kurduğu medreseler vasıtasıyla birçok kişinin yetişmesine vesile olmuştur. Bunların yanında son dönemlerinde kaleme aldığı eserlerle ilim camiası arasındaki yerini pekiştirmiştir. Bu eserlerden birisi de “Fennü'l-Akâid” adındaki birkaç sayfadan oluşan ve “Mecmuatu'l-Ulûm” isimli eserin içinde yer verdiği kısa risalesidir. Akâid ilminin hulasası şeklinde hazırladığı bu risalesinde akâid ilminin tanımından sonra birçok kaynakta karşılaştığımız üzere ilahiyât, nübüvvât ve sem'iyât taksimatını yapmakta, her birinin de alt başlıklarına değinmektedir. Böylece medreselerde okuyan öğrencilere akâid alanında özet bilgiler sunan temel bir kaynak sunumu amaçlanmıştır. Biz de bu makalemizde çok kısıtlı imkanlar dahilinde Molla Musa el-Celâlî'nin “Fennü'l-Akâid” risalesini inceleyip müellifin bu alandaki itikâdî düşüncelerini imkan dahilinde diğer mezheplerin görüşleriyle karşılaştırmak suretiyle değerlendirmeye gayret göstereceğiz.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Mecmuatu'l-Ulûm, Fennü'l-Akâid, İlahiyât, Nübüvvât, Sem'iyât.

ABSTRACT

Mullah Musa al-Jalali (Gecit), one of the recent scholars who grew up in the Eastern region of our country, is one of the important figures who devoted his life to service in science, wisdom and religious fields. For this purpose, he educated many people through the madrasahs he established in different parts of the region. In addition, he strengthened his place among the scientific community with the works he wrote in his last years. One of these works is the short treatise called “Fennü'l-Aqâid”, which consists of a few pages and is included in the work called “Majmuat al-Ulûm”. In this treatise, which he prepared as a summary of the science of aqâid, he makes the divisions of theology, prophethood and sem'iyat, as we encounter in many sources, and touches upon the subheadings of each after the definition of the science of aqâid. Thus, it is aimed to present a basic resource that provides summary information in the field of aqâid for the students studying in madrasahs. In this article, we will try to examine Mullah Musa al-Jelâlî's treatise

“Fennü'l- Aqâid” within very limited means and evaluate the author's theological thoughts in this field by comparing them with the views of other sects.

Key Words: Kalam, Majmuat al-Ulûm, Fennü'l-Aqâid, Theology, Prophethood, Sem'iyât.

Tarihçe-i Hayatı:

Asıl adı Musa b. Hasan b. Ubeyd b. Yusuf b. Mahmut b. Ömer b. İsmail b. Ahmet olup 1938 yılında Ağrı ilinin Doğubayazıt ilçesine bağlı Telçeker (Sûbhan) köyünde doğdu. Bölgede kalabalık bir nüfusa sahip olan Celâlî aşiretinin Keçelî kolundandır. Bundan dolayı “Celâlî” ve “Keçelî” nisbeleriyle de tanınmıştır (el-Celâlî: 2020, 4-5; Gecit: 2018, 90-94).

Küçük yaşlarda başladığı tedrisatını devam ettirme yolunda pek çok meşakkate göğüs geren Musa el-Celâlî, Molla Abdurrahman Dürre (ö. 2012), Molla İbrahim Egdadî (ö. 1953-1954), Şeyh Abdurrahim Çuğreşi (ö. 2006) ve Seyid Abdulvehhab Dêrizbînî gibi bölgenin önemli alimlerinden ders aldı. Birçok ilmî müşkilâtını bölgenin en meşhur ve yetkin alimlerinden olan Molla Sadreddin Yüksel'e sorup ondan da büyük oranda istifade etti. Nihayetinde bu tatlı serüvenini 12 Şevval 1405/1984 tarihinde Baykanlı Nakşibendî-Hâlidî şeyhi Muhyiddin el-Hâvilî'den (ö. 1987) ilim ve tarikat icazetini alarak tamamladı. (Gecit: 2021, 302-304).

Birçok talebe yetiştirmiş, bunlardan bazıları imam, vaiz, müftü, meslek dersleri öğretmeni ve akademisyen olmuştur. Talebelerinden bazıları şunlardır:

Molla Fettah, Molla İbrahim Öztürk, Molla Hasan Öztürk, Molla Ahmet Karakaş, Şeyh Abdullah Tanrıverdi, Molla Salih Oğur, Molla Mehmet Tanrıkulu, Molla Ali Batur, Molla Yusuf Karaduman, Mehmet Zakir Çelik (Tutak), Molla Ömer Parlak (Kars), Molla Abdusselam Erdoğan (Erzurum), Molla İhsan Duygun (Ağrı), Molla Süleyman Çiçek (Diyarbakır), Molla Enver Kaya (Arvasi, Taşlıçay), Molla Aydın Varan (Bingöl), Molla Mehmet Sarı (Ağrı), Şeyh Emin Bulut (Kars). (Karaduman: 2019, s. 187-196).

1961 yılında Mardin'de başladığı vatani görevini tamamladıktan sonra Gırberân, Karacık ve Gırıka köylerinde imamlık yaptı. Özellikle Gırberân köyünde köyün ağası Ali Paşa'nın

desteğiyle çok sayıda talebe yetiştirmiş ve buradaki fedakar gayretlerinden dolayı adeta köyün bir mensubuymuş gibi kendisine “Gırberânî” lakabı verildi.

1974 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından İmam-Hatip ünvanıyla resmi görevine başladı. 1982-1984 yıllarında bir taraftan Doğubayazıt Merkez Kur’ân Kursu’nda Kur’ân-ı Kerîm öğreticiliğini yaparken diğer taraftan Merkez Camiinde de gönüllü vaizlik hizmetini sürdürdü. Ağrı’nın Eleşkirt İlçesine bağlı Haydarođlu Köyünde üç sene, Körpeçayır (Şanezer) Köyünde bir sene imamlık ve müderrislik yaptı. Daha sonra 1989-1991 yılları arasında imamlık yaptığı Korım (Dalbahçe) Köyünde iken 1991 yılında emekliye ayrıldı.

Toplumdan aldığı büyük teveccühle daha önce Nureşin (Buyuretti) ve Harık (Esnemez) köylerinde medreseler kurdu. 1996 yılında Doğubayazıt ilçe merkezinde kurduğu Ahmed Yesevî medresesinde yüzlerce talebeye Arapça ve İslamî ilimler alanında ders verdi.

Medresede ders verirken klasik medrese müfredatını takip edip mukarrer kitapları okuttuğu gibi, çağdaş İslam alimlerinden Seyyid Kutub (ö. 1966), Saîd Havvâ (ö. 1989), Hasan el-Bennâ (ö. 1949), Bediuzzaman Said Nursi (ö. 1960), Mevdûdî (ö. 1979), Afif Abdülfettah Tabbâra gibi alimlerin kitaplarından da dersler vermiştir. Sarf, Nahiv, Fıkıh, Usûl-ı fikh, Kelâm, Mantık derslerinin yanında Tarihu’l-Hulefa, Kısâsu’l-Enbiya, Çağdaş İslam Düşüncesi konusundaki kitapları da okutmuştur. Müderrislik görevinin yanında 2003 yılından itibaren eser telifi, şerh, haşiyeye ve ta’liklerle de uğraşan Molla Musa’nın otuz beşten fazla çalışması bulunduğu aktarılmaktadır. Arapça, Farsça, Türkçe ve Kürtçeyi bilen Molla Musa el-Celâlî, 30 Kasım 2021 tarihinde Ağrı’da vefat etmiş, vasiyeti üzerine Doğubayazıt ilçe mezarlığına getirilerek defnedilmiştir. (Gecit: 2019, 109-110).

Başlıca Eserleri:

- 1- el-Envâru’s-Satıa fi’l-Ecvibeti ani’l-İtiradi’l-Vârideti ala’l-Hulefai’l-Erbaati. Sembol Yay., İstanbul, 2010.
- 2- Nuru’l-Basar fi Menâkibi’l-Eimmeti İsna Aşar, Sembol Yay., İstanbul, 2009.
- 3- Feyzu’l-Kadîril-Allâm Şerhu’l-Nehcu’l-Enâm, Sembol Yay., İstanbul, 2010.
- 4- Hâşiyetu İşârâti’l-İ’câz fi Mezâni’l-Îcâz, Sembol Yay., İstanbul, 2008.
- 5- Hâşiyetu Şerhi’l-Muğni, Sembol Yay., İstanbul, 2012.
- 6- Mecmuatu’l-Fetâvâ, Sembol Yay., İstanbul, 2006.

- 7- Mecmuatu'l-Ulûm, Sembol Yay., İstanbul, 2003.
- 8- Ta'likât alâ Muhâkemât li Bedii'z-Zamân Sa'idi'n-Nursî, Sembol Yay., İstanbul, 2015.
- 9- el-Mevlûdu's-Şerîf ve'l-Kasâidu'l-Kürdiyye, Sembol Yay., İstanbul, 2007.
- 10- Bazı Şüphelere Cevaplar, Sembol Yay., İstanbul, 2. Baskı, 2016.
- 11- Hadis İnkârcılarına Cevaplar, Nuhbe Yay., İstanbul, 2020. (Gecit: 2021, 308-310).

Fennü'l-Akâid Risalesi:

Bu risale editörlüğünü yazarın evlatları olan Mehmet Seyid Gecit ve Mehmet Salih Gecit tarafından yapılan Mecmuatu'l-Ulûm adlı eserin 195-199. sayfaları arasında yer almakta olup 2023 yılında Ravza yayıncılık tarafından İstanbul'da basılmıştır.

Müellif Fennü'l-Akâid adlı risalesine birçok İslam aliminin klasik kaynaklarında da gördüğümüz üzere besmele, hamdele ve salvele'yle başlamaktadır. Daha sonra akidenin lügat ve ıstılahi manasına yer vermektedir. Müellif bu risalede bir araya getirdiği itikadî hükümleri daha önce okuttuğu Nesefî Akâidi, Cevheretu't-Tevhîd gibi metinlerden seçtiği cümlelerden oluşturduğu gibi, Muhammed Emin Erdebilî'nin Tenvîru'l-Kulûb kitabının akaid bölümünden de yararlanmıştı.

Akîde; sözlük anlamıyla “inanın kişi için kendisinde şek (zan) kabul etmeyen (barındırmayan) hükümdür.”

İstılahi olarak ise, “Allah'ın varlığına ve peygamberlerin gönderilmesine iman etmek gibi kendisiyle sadece itikadın kastedildiği hüküm(şey)dür.”(Celâlî: 2023, 195).

Kelâm literatüründe ise akâid, “akd” kökünden türetilen “akîde” kelimesinin çoğuludur. “Bağlamak, düğüm atmak, düğümlenmek” manasına gelen akîde, “üzerinde karar kılınan, gönülden bağlanılan, düğüm atmışçasına inanılan şey” demektir. Aynı şekilde akîde kelimesi; iman esası, inanılan temel esaslar, belli kişi veya grupların iman esaslarını kabul etme ve algılama tarzı anlamına da gelmektedir. İslam akâidi ifadesinden “İslam dininin itikadi ve teorik hükümlerinden bahseden ilim” kastedilmektedir (Kılavuz: 2017, 363-364).

Müellif bu risalesini “ilahiyyât”, “nübüvvât” ve “sem'îyyât” şeklinde üç kısma ayırmaktadır.

1.İlahiyyât: “ilahi konulardan bahseden meselelerdir.” Her mükellefin Yüce Mevlamız hakkında bilmesi gereken “vacib”, “müstehil” ve “caiz” sıfatları vardır.

a.Vacib: Vücut, kıdem, bekâ, vahdâniyet, muhâlefetün li'l-havâdis, kıyâm bi nefsihi, kudret, hayat, sem', basar, kelâm.

b.Müstehil: Yukarıda zikredilen sıfatların zıttı olanlardır. Bunlar da adem (yokluk), hudüs (sonradanlık), fenâ (yok oluş), mumâselet (başka şeylere denklik), bir şeylere ihtiyaç duyma, teaddüd (birden fazla oluş), acziyet, kerâhet, cehalet, ölüm, işitememe, görememe, konuşamama.

c.Caiz: Allah'ın mümkün bir şeyi yapması veya terk etmesidir. Zat, sıfat ve fiilleri yaratması, rızık vermesi, hayat vermesi, öldürmesi, hidayet ve delalet vermesi, ceza ve mükafat vermesi gibi. (Celâlî: 2023, 195-196).

Ehl-i sünnete göre sahih naslarda geçen Allah'ın sıfatları, ezeli ve ebedi olarak kabul edilmiş ve ilâhî sıfatların tasnif edilmesinde genelde aynı çizgi takip edilmiştir. Ancak burada müellifin ilâhî sıfatlar konusunda kendine has bir tasnife gittiği görülmektedir.

Mesela Eş'ariler arasında her ne kadar ilâhî sıfatların tasnifinde net bir ittifak bulunmasa da genel olarak; Nefsî sıfat (Allah'ın “Vücûd” sıfatını kapsamaktadır); Sübûtî sıfatlar (Hayat, ilim, irâde, kudret, sem', basar, kelâm); Selbî sıfatlar (Kıdem, bekâ, vahdâniyyet, muhâlefetün li'l-havâdis, kıyâm bi nefsihi); Fiilî sıfatlar (Tahlik, terzik, istivâ, mecî', inzâl, idlâl, ikâb vs.); Haberî sıfatlar (yed, vech, cenb, vs.) olmak üzere beş grupta incelenmiştir. (Aydın: 1999, 133-158).

Burada geçen Nefsî, Sübûtî ve Selbî sıfatlar bazı kaynaklarda Zâtî sıfatlar kısmına dahil edilmiştir (Ardoğan: 2016, 75). Anlaşıldığı kadarıyla müellif bütün bu sıfatları Allah'ın zatını nitelermeleri yönüyle “vacip sıfatlar” başlığının içerisinde; zâtî sıfatların mukâbili kabul edilen fiilî sıfatları da “caiz sıfatlar” kategorisinde düşünmüştür. Ayrıca tekvin sıfatından bahsetmemiş olması da bu sıfatı müstakil bir sıfat olmaktan ziyade Eş'arilerin düşündüğü gibi Kudret sıfatı dahilinde kabul ettiği fikrini ortaya çıkarmaktadır. Zira Tekvin, Matürîdîlere göre Allah'ın sübûtî bir sıfatıdır. Eş'ariler'de ise Allah'ın bir fiilidir. Matürîdîler tekvin sıfatının, ilim, irâde ve kudret sıfatlarından farklı bir sıfat olduğunu belirtmişlerdir. Yaratmanın kaynağı ve var etmede müessir olan ise kudret sıfatı değil, tekvin sıfatıdır. Eş'ariler, tekvin sıfatının, hakiki bir sıfat olmayıp, itibarî bir sıfat olduğunu, bu sıfatın Allah'ın zatı ile kâim olmadığını belirtmişlerdir. Eş'arilere göre

tekvine verilen misyon, yaratmaktır. Oysa ki kudret sıfatına iradenin de dahil edilmesiyle aynı netice (yaratma) hasıl olmakta ve başka müstakil bir sığata ihtiyaç kalmamaktadır.

Müellifin burada kullandığı “Allah’ın insan fiillerini yaratması” şeklindeki ifade kelam ilminde çokça tartışılan “Ef’âl-i ibâd” konusuna yaklaşım tarzını da ortaya koymaktadır. “Ef’âl-i ibâd” kader, irâde ve kudret gibi kelâmî konularla yakından alakalı bir kavramdır. Bunun bir kelâm problemi olarak ortaya çıkışı h.I. asra kadar uzanır. Ehl-i sünnet, Mu’tezile’nin aksine kulların bütün fiillerinin Allah tarafından yaratıldığı görüşündedir. Allah, hayır veya şer, iyi veya kötü, güzel veya çirkin olsun, kulların bütün fiillerini yaratandır. Mu’tezile ise bütün insanların kendi fiillerini yarattığına kanâat getirir. Onlara göre eğer insanlar kendi fiillerini kendileri yaratmamış olsaydı o zaman söz konusu fiillerin iyilik veya kötülüğüne göre Allah’ın ceza veya mükâfat vermesi de bir nevi adaletsizlik olurdu (Uysal: 2017, 56, 61).

Yine müellifin rızık konusunda helal-haram ayırımına gitmeden külli bir ifadeyle her türlü rızık verenin Allah olduğunu ifade etmesi Mu’tezile’nin aksine Ehl-i sünnet gibi düşündüğünü ortaya koymaktadır. Mu’tezile’ye göre rızık, “kendisinden yararlanılması yasaklanmamış olan mülk”tür. Buna göre haram kazanç rızık kavramı içinde yer almaz. Ehl-i sünnet alimlerine göre ise rızık “insanın istifade edip yediğı şey”dir. Dolayısıyla Mu’tezile’nin görüşünü red eden Ehl-i sünnet’e göre haram da rızık olarak kabul edilmektedir. Çünkü haram, rızık olarak kabul edilmezse, bu durumda ömür boyu haram yiyen kişinin veya haramla beslenen hayvanların Allah’ın rızıkından başka bir şey yediğini söylemek gerekecektir (Gecit: 2021, 239-240).

Hidâyet ve dalâletin Allah’tan kabul edilmesi de yine Ehl-i sünnet çizgisini takip ettiğini göstermektedir. Ehl-i sünnet kelâmcılarına göre hidâyeti mü’minlere, dalâleti kâfirlere özgü kılmışlardır. Onlara göre Allah’ın hidâyeti, ihtidâyı yaratması; Allah’ın idlâli de dalâleti yaratmasıdır. Mu’tezile ise, kulların hidâyet ve dalâletinin, Allah tarafından yaratılmadığını, bizzat kulun kendi fîli olduğunu ileri sürmüştür (Şaşa: 2021, 251-274).

2.Nübüvvât: Tüm İslam alimleri, Allah’ın insanlara peygamber göndermesini aklen mümkün görmektedirler. Nübüvvet olgusu, Yüce Allah’ın kelâm ve irâde sıfatlarına dayanır. Nübüvvetin imkanını Yüce Allah’ın kelâm sıfatıyla ilişkilendiren Gazzâlî (ö. 505/1111), ezeli ve ebedi kabul ettiğı bu sıfatın akıl ve nakil tarafından şüpheye mahal bırakmayacak bir şekilde ispat edildiğini ifade etmektedir. Ona göre kelâm sıfatı varsa

vahiy de var olacaktır. Vahiy varsa peygamber de vardır. Bu da nübüvvetin temelidir. Râzî (ö. 606/1210) de buna benzer ifadelerle Rasulullah'ın peygamberliğinin ispat edilmesi halinde nübüvvet müessesesinin de temelini ispatlanmış olacağını söylemektedir (Gazzâlî: 1996, 67-68).

Nübüvvet konusunu “peygamberlerle ilgili konulardan bahseden meseleler” şeklinde ifade eden müellif resul ve nebi kavramlarına da farklı tanımlar yüklemekle Ehl-i sünnete mutabık şekilde her birinin farklı olduğuna kanâat getirmiştir. O, burada nebi ve resul ayırımına şu ifadelerle gitmiştir: “Resul, ilahi hükümleri tebliğ etmek için Allah'ın kullarına gönderdiği insandır.”, “Nebi ise tebliğ etmekle emrolunsun veya emrolunmasın kendisine şariat verilen insandır.” Verilen tanımlar göz önünde bulundurulduğunda bu konuda Mâtürîdî mezhebine göre düşündüğü görülmektedir.

Müellifin buradaki nebi tanımı es-Seffârinî'nin (ö. 1188/1774) tanımıyla da uyuşmaktadır ki o da nebi'yi şöyle tarif etmektedir: “Nebi, tebliğ görevi ile yükümlü olmasa bile, kendisine şariat verilen kimsedir.”(Seffârinî: 1981, II, 266). Ancak bu eksik bir tarifdir ve nebi'nin ihtiva ettiği mananın dışına çıkmaktadır. Çünkü şariatla gönderilen kimseler nebi değil, rasuldür. Ayrıca Allah'ın bir nebiye şariat verdiği halde onu tebliğ ile memur etmemesi, Allah'ın hikmetine ters düşen bir durumdur (Sönmez: 2019, 14).

Kelâm literatüründe rasul genel olarak, “Yüce Allah'ın şariatını tebliğ etmek üzere kendisine yeni bir kitap verilen, bununla önceki şariatları nesheden ve mu'cize gösteren kişi” (Bağdâdî: 1981, 173; Cürçânî: 1995, 110) şeklinde ifade edilmiştir. İmam Eş'arî (ö. 324/936) bunu “Allah'ın peygamberlik vazifesini yerine getirmek üzere insanlara gönderdiği ve tebliğ etmek üzere kendisine sevap ve ikâb, va'd ve va'id, ibadet ve itaatle ilgili hükümleri vahyettiği kişi” (İbn Fûrek: 1987, 174) olarak tanımlarken İmam Mâtürîdî (ö. 333/944) “insanların kendisine itaat veya isyan etseler dahi risaleti tebliğ etmekle mükellef kılınan kişi” (Mâtürîdî: 2006, VI, 79) şeklinde tarif etmiştir (Uysal: 2019, 299-301).

Öte yandan konuyla ilgili olarak İmam Eş'arî nebiyi, “Yüce Allah'ın bir melek vasıtasıyla emir ve nehiy gibi hükümlerini ulaştırdığı kimse” (İbn Fûrek: 1987, 175) şeklinde tanımlarken İmam Mâtürîdî nebinin, “insanların soru ve isteklerine karşı Allah katından haberler getirip cevap veren kişi” olduğunu ifade etmiştir (Mâtürîdî: 2006, VI, 79).

Risaletin ispatının ancak mu'cize ile olabileceğini dile getiren müellif mu'cizeyi “nübüvvet iddiasında bulunan kişinin doğruluğunu ortaya çıkaran hârikulade olay” şeklinde tanımlamıştır. Buna örnek olarak da “parmakların arasından suyun fişkırması” ve “ateşin yakmaması” gibi mucizeleri vermektedir. (Celâlî: 2023, 196).

Yüce Allah tarafından gönderilen peygamberlerin sıfatlarına da değinen müellif bunları vacip, müstehil ve caiz olmak üzere üç kategoride ele almıştır:

a.Vacip sıfatlar: Sıdk (Hâkka 69/44-47), emânet (Şuarâ 26/107, 125, 143, 162, 178), fetânet (A'râf 7/66-67; İbrahim 14/4; Sebe 34/46; Kalem 68/2), ismet (Bakara 2/124; İsrâ 17/95; Kehf 18/110; Sad 38/47), tebliğ (Mâide 5/67; Ankebût 29/18; Ahzâb 33/39) sıfatlarıdır.

b.Müstehil sıfatlar: Yukarıdakilerin zıttı olan sıfatlardır. Yalan, hıyânet, hakikati söylememe, günah işleme, akli melekelerini kaybetme (ahmaklık, sefihlik), ahlaksızlık gibi durumlardır.

c.Caiz sıfatlar: Hastalık, açlık, fakirlik, yeme, içme ve uyuma gibi peygamberlerin yüksek derecelerini düşürmeyecek beşerî özelliklerdir (Celâlî: 2023, 196-197).

Şunu ifade etmek gerekir ki, gönderilen peygamberlerin mu'cize gösterme gibi temel şartları yanında, önceki peygamberler tarafından müjdenmeleri, gönderildikleri toplumlarda kabul edilen yüksek ahlaki ilkelere sahip olmaları ve zaruri bilgilerin onları teyid etmesi gereklidir (İbn Fûrek: 1987, 176). Bir peygamberin sıdk (doğru olmak), emânet (güvenilir olmak), fetânet (akıllı ve zeki olmak), ismet (günahtan korunmuş olmak) ve tebliğ (Allah'tan alınan emir ve yasakları eksiksiz ulaştırmak) gibi genel sıfatları (Âl-i İmrân 3/161; Maide 5/67; Meryem 19/41; Enbiya 21/73; İbn Fûrek: 1987, 181; Bağdâdî: 1981, 173) taşınmasıyla birlikte özellikle ismet sıfatı şart koşulmuştur (Uysal: 2019, 314-315).

3.Sem'ıyyât: Sem'ıyyât, akıl ve tecrübe alanının dışında vahiy yoluyla elde ettiğimiz işitmeye dayalı bilgilerin genel adıdır. Ahiret hayatını sadece akılla bilmek mümkün olmadığına göre onu bilmenin yolu işitmeye dayanan vahiy olmaktadır. Öyleyse ahiret hayatı, İslam dininin temel esaslarından birisi olup vahye dayanan ve aklen temellendirilmesi mümkün olan bir husustur.

Bu ana konuyu müellif “ancak Kitap ve sünnetten işitilerek bilinebilen konular” şeklinde tanımlamıştır. Alt başlıklar içerisinde melek, cin, ecel, kıyamet ve alametleri, kevser, haşr, mürtekb-i kebîre, sırat, şefaât, cennet ve cehennem, rü’yetullah gibi konulara yer vermiştir.

Kitap ve sünnette geçen itikâdî konuları, aklî ilkelerle izah etmeye çalışan Kelâm alimleri, sem’iyyât konularını daha çok haberlere dayandırmak suretiyle aklî yöntemleri burada kullanmaktan kaçınmışlardır.

3.1. Meleklerle iman: Yüce Allah tarafından kendilerine verilen görevleri yerine getirmekle mükellef olan ve gayb aleminin varlıklarından olan melek kavramını kısaca tanımlayan müellif Kitap ve sünnette bahsedilen dört büyük melek ve diğerlerini görevleriyle birlikte şu şekilde ele almıştır.

Melekler zor işlere güç yetiren (Meâric 70/4), ilimde kemale ermiş, değişik şekillere girebilen (Hûd 11/77; Meryem 19/17; Zâriyât 51/31), sayılarını Allah’tan başka kimsenin bilemediği nurânî ve latif varlıklardır (Hud 11/69; Secde 32/5; Fâtır 35/1; Necm 53/4; Tahrîm 66/6; Meâric 70/1-4). Cebrâil (Bakara 2/87; Mâide 5/110; Nahl 16/2, 102; Şuara 26/193-194; Tahrîm 66/4; Kadîr 97/4) vahiy meleği; Mikâil (Bakara 2/87; Müslim, Fezâil, 46-47; Tirmizî, Menâkıb, 17) alemdeki rızkı (tabiat olaylarıyla ilgili) dağıtma; İsrâfil (En’âm 6/73; Yâsin 36/51; Kâf 50/41) sura üfleme; Azrâil/Melekü’l-Mevt (En’âm 6/61; Secde 32/11; Nâziât 79/1-2) pireler de dahil bütün canlıların ruhunu Allah’ın izniyle kabz etmeyle görevli ölüm meleği (Celâlî: 2023, 198); Münker ve Nekîr (Ebû Dâvud, Sünnet, 27; Tirmizî, Cenâiz, 70), kabirde sorgu melekleri; Rakîb ve Atîd (İnfitâr 82/10-12) gibi kulların mükellef olduktan sonra (Celâlî: 2023, 198) söz, fiil ve amellerini yazan melekler; Mâlik (Tahrîm 66/6) cehennem bekçisi; Rıdvân cennet bekçisi; Hamele-i arş (Nisâ 4/172) ise arşı taşıyan meleklerdir (Celâlî: 2023, 197).

3.2. Cinlere iman: Kur’an ve sünnette varlıkları sabit (En’âm 6/112; Hicr 15/26-27; Neml 27/39; Saffât 37/7; Rahmân 55/15) olduğu için cinlerin varlığına iman konusunda icmâ’ vardır. Cinler farklı şekillere girebilen ve zor işleri yapma gücüne sahip latif varlıklardır. Bazıları mü’min, kafir veya şeytan olabilir (Celâlî: 2023, 197).

Müellifin de zikrettiği gibi cinlerin mevcudiyetleri hakkında icmâ’ mevcuttur, aynı şekilde akıl da cinlerin varlığını mümkün görmektedir (Zebîdî: 1988, II, 403). Malum olduğu üzere insanlar ile cinler iradeleriyle yaptıkları fiillerden dolayı sorumlu tutulurken

meleklerde böyle bir durum söz konusu değildir. Bunun bir delili Hz. Peygamber'in nübüvvetinin cinleri de kapsamış (rasulü's-sakaleyn) olmasıdır. Burada müellif melek-cin ayırımı yapmış, cinleri de mü'min, kafir ve şeytan taksimatına tabi tutmuştur. Buna göre şeytan cin taifesinden bir gruba verilen isim olmaktadır. Bilindiği şekliyle cinler taifesinden habîs ruhlu olanlarına "şeytan"; daha kötü olanlara "mârid", en kötülerine de "ifrit" denilmektedir (Kehf 18/50; Cin 72/11).

Müellif "bazı durumlarda belli kişilere/gözlere melekler, cinler ve şeytanlar görünebilir" diyerek Ehl-i sünnetin genel kanaatine katıldığını ifade etmektedir. Ancak özellikle cinlerin insanlar tarafından görünebilir oluşu tartışma konusudur (Gün: 2021, 418-419). Ehl-i sünnet alimlerinden bazılarına göre cinleri görmek mümkündür. Onlara göre görülebilmenin tek şartı var olmaktır. Var olan her "mevcûd" görülebilir. Peygamberlerin şeytanı görmeleri insanların da onları görebileceğini bize göstermektedir (Eş'arî: 1963, II, 127). Mu'tezile alimlerine göre cinleri fiilen görmek imkansızdır (Râzî: 1420, VII, 88; XIV, 39). Hadis ehline göre de cinlerin dünya gözüyle görülmesi mümkün değildir. Hatta aksini iddia edenin "adâlet" sıfatı ortadan kalkar. Ancak Hz. Süleyman'ın cinlerle olan ilişkileri O'na ait bir mu'cize olarak değerlendirilmektedir (A'râf 7/27; Kılavuz: 1993, VIII, 8-10).

3.3. Ecel: Her canlının eceli (Âl-i İmrân 3/146; En'âm 6/2; A'râf 7/34; Yunus 10/49; Nahl 16/61) birdir değişmez. Öldürülen herkes Allah'ın ezeli ilmiyle takdir ettiği ecelinin sonuna geldiği için ölmüştür. Eğer öldürülmeseydi yine de belirlenen vakitte ölecekti (Celâlî: 2023, 198).

Müellif burada ecel konusunda Mu'tezile'den ayrılmakta ve Ehl-i sünnet gibi düşünmektedir. Ehl-i sünnet'e göre katil maktûlün ölüm vaktini değiştirmemiş ve hayatını kısaltmamıştır. Katil onu öldürmeseydi dahi Allah'ın belirlediği vakitte yine de ölecekti. Yani katilin fiili sebebiyle ölmüş olması ecelini değiştirmemiştir. Katilin cezalandırılmasının sebebi ise Allah'ın haram kıldığı "katl" fiilini gerçekleştirmiş olmasıdır.

Mu'tezile ise eceli iki kısma ayırmaktadır: Tâbîi ecel (doğal ecel); dışarıdan herhangi bir müdahale olmaksızın maddi hayatın kaynağı kabul edilen hararet ve rutûbet gibi özelliklerin sona ermesi sonucu gerçekleşen ölümdür. İhtirâmî ecel (ecel-i kaza) ise harici bir neden sonucu meydana gelen ölümdür. Bu şekilde gerçekleşen ölümden katil maktûlün

ömrünü kısaltmış, ömrünün sonuna ulaşmasını engellemiş ve bundan dolayı cezalandırılmayı hak etmiştir. Ancak bazı Mu'tezilî alimler her ne şekilde olursa olsun kişinin eceliyle öldüğü kanaatinde dirler (Teftâzânî: 1996, 127, 162-163; Sâbûnî: 1998, 153).

3.4. Kabir Azabı: İnsanın kabir hayatında azap görüp görmeyeceği konusu İslam mezhepleri arasında tartışma konusu olmuştur (Uysal: 2017, 69-77). “Münker ve Nekir adındaki meleklerin ölen kişiyi kabirde kendi diliyle sorguya çektiklerine, kabir azabı ve nimetinin varlığına iman etmek gerekir.” (Celâlî: 2023, 198). Ehl-i sünnet'e göre kabirde iyiler mükafat görecek, kabirleri cennet bahçelerinden bir bahçeye çevrilecek; kötüler de cezalandırılıp kabirleri cehennem çukurlarından bir çukura dönüşecektir. (Bakara 2/28, 154; Âl-i İmrân 3/169; En'âm 6/93; A'râf 7/25; Tevbe 9/101; İbrahim 14/27; Tâhâ 20/124; Hacc 22/7; Secde 32/21; Yâsin 36/52; Mü'min 40/46; Câsiye 45/21-22, 26; Tûr 52/47; Nuh 71/25; Abese 80/21-22; Tekâsür 102/3-4; Buhârî, “Cenâiz”, 82, 87, 89, 128; Müslim, “Cennet”, 65, 68; “İmân”, 34; Tirmizî, “Kıyâmet”, 26; “Cenâiz”, 70; Ebû Dâvud, “Tahâret”, 26; Nesaî, “Cenâiz”, 114). Mu'tezile ise ölenlerin herhangi bir hesaba tabi tutulmadıkları, erken veya geç ölenlerin azap ve mükafatlarının farklılık arz edeceği, bu gibi durumların da Allah'ın adaletine uygun olmadığı gibi gerekçelerle kabirdeki azap ve mükafata karşı çıkmıştır. Ayrıca ölen insanların mezarda ne sorguya çekildikleri, ne azap edildikleri ne de nimete nail oldukları görülmüştür. Aynı şekilde ölenin etini vahşi yırtıcılar, havadaki kuşlar, sudaki balıklar yediyse hesabı ve azabı nasıl mümkün olabilir? (Abdülcebbar: 1996, 697; Bakara 2/28; Nisâ 4/10; Duhân 19/56; Mü'min 40/11, 46; Zilzâl 99/7-8; Tekâsür 102/8).

3.5. Kıyamet: Kıyamet, “Kâinat nizamının bozulması ve her şeyin altüst edilerek yıkılıp yok olması” anlamına gelmektedir. Bu anlamdaki kıyamet genel bir yok oluşu ve yeniden dirilişi kapsamaktadır. (Teftâzânî: 1982, 252; Topaloğlu: 2002, XXV,516; Gölcük-Toprak: 1988, 372-373).

Dünyanın yıkılışından sonra kıyametin kopacağına iman etmek gerekir. Bunun ne zaman gerçekleşeceğini ise Allah'tan başka hiç kimse bilemez (A'râf 7/187; Lokmân 31/34; Yâsin 36/48-54; Zührûf 43/85; Mülk 67/ 25-27; Nâziât 79/42-46) ancak kıyametin küçük ve büyük alametleri vardır:

3.5.1. Küçük alametler: Bunlardan bazılarını şu şekilde zikretmek mümkündür: Hz. Peygamber'in gönderilmesi ve ümmetin zuhuru (Buhârî, "Talâk", 25; Müslim, "Fiten", 132; hain insanların emin, emin olanların hain görülmesi; yüksek binalar yapma yarışına girilmesi (Buhârî, "İmân", 37; Müslim, "İmân", 1); mescitlerin süslenmesi; cehaletin artması, ilmin azalması (Buhârî, "Hudûd", 20; Tirmizî, "Fiten", 34); küçük yaştaki çocukların (ehliyetsiz insanların) yönetime geçmesi (Ebû Dâvud, "Sünnet", 15; Tirmizî, "İmân", 4); kadınların çoğalıp erkeklerin azalması (Buhârî, "Hudûd", 20; Tirmizî, "Fiten", 34); zinanın, içki içmenin ve faiz yemenin çoğalması. (Buhârî, "Fiten", 24-25; Müslim, "Fiten", 17-18; 29-30; 67-69).

3.5.2. Büyük alametler: 1. Mehdi'nin çıkışı. Mehdi Hz. Fatıma'nın soyundan olup zulüm ve haksızlıkla dolan dünyayı hak ve adaletle dolduracaktır.

2. Ahir zamanda Deccal'in ortaya çıkışı (Buhârî, "Fiten", 25-27; Müslim, "Fiten", 84-110).

3. Hz. İsa'nın nüzulü (Buhârî, "Enbiya", 49; Müslim, "Fiten", 23; Ebû Dâvud, "Melâhim", 14; İbn Mâce, "Fiten", 33).

4. Yecüc ve Mecüc'ün çıkışı (Kehf 18/93-97; Enbiya 21/96-97; Buhârî, "Enbiya", 7; Müslim, "Fiten", 4). Bunlar sayı itibariyle çok olup kendi aralarında farklı topluluklara ayrılmışlardır.

5. Dabbetü'l-Arz'ın çıkışı (Sebe 34/14; Neme 27/82; Müslim, "Fiten", 118; İbn Mâce, "Fiten", 31).

6. Güneşin batıdan doğuşu (Buhârî, "Rikâk", 39; Müslim, "İmân", 248; Ebû Dâvud, "Melâhim", 12; İbn Mâce, "Fiten", 32).

7. Yeryüzünü dolduran bir dumanın çıkışı (Müslim, "Fiten", 39-40).

8. Yemen'den çıkacak ateşin insanları Şam'a göç ettirmesi (Müslim, "Fiten", 42).

9. Kur'an'ın ve faydalı ilimlerin satır ve sadırlardan kalkması (Buhârî, "Hudûd", 20; Tirmizî, "Fiten", 34; İbn Mâce, "Fiten", 25).

10. Habeşliler tarafından Kabe'nin yıkılması (Celâlî: 2023, 198).

3.6. Haşır: Yüce Allah'ın hesaba çekmek üzere insanları bir araya toplaması ve toplanma yerine sevkmesidir. Toplanılacak yere "mahşer" veya "arasât" denilmektedir (Kılavuz: 2017, 335).

"Yüce Allah'ın bütün insanları tekrar dirilterek aralarında hükmetmek üzere mahşer meydanında toplayacağına iman etmek gerekir. Yüce Allah insanları amellerine göre (hayır-şer veya kavli-fiili olsun) hesaba çekecektir."(Âl-i İmrân 3/158; En'âm 6/51, 72, 128; Sebe' 34/40-41; Ahkâf 46/6), "İnsanların şiddet ve sıkıntılara (musibetlere) düşürüldüğü mahşer meydanındaki korkunç hadiseler haktır." (Kamer 54/7-8; Meryem 19/85-86; Abese 80/34-42; Celâli: 2023, 199).

3.7. Amel defterleri: "Bütün ümmetlere (insanlara) dünyada yaptıkları amellerin melekler tarafından yazıldığı kitapları (amel defterleri/sahifeleri) verilecektir. Mü'minler sağ tarafından, kafirler sol tarafından (veya arkadan) amel defterlerini alacaklardır (Hâkka 69/19, 25; İnşikâk 84/7, 10). Kötülük misliyle, iyilik ise kat kat fazlası ile karşılık görecektir." (Celâli: 2023, 199).

Mâtürîdiyye ve Selefiyye'nin tamamı ile Eş'ariyye ve Mu'tezile'nin bir kısmı amel defterinin keyfiyetinin bilinemeyeceğini kabul ederken Eş'ariyye ve Mu'tezile'nin diğer kısmı ise amel defterini, insanların iyilik ve kötülükleri hakkındaki Allah'ın bilgisi şeklinde yorumlamışlardır. Kur'ân-ı Kerîm hem fertlerin (İsrâ 17/13-14; Kehf 18/49; İnşikâk 84/6-15), hem de milletlerin amel defterlerinin olacağını, her milletin hesap gününde kitabını okumaya davet edileceğini ve yaptıklarının karşılığının kendilerine verileceğini bildirerek yeryüzünde şımarmayan ve ortalığı fesada vermeyen milletlerin hesaplarının temiz çıkacağını anlatmaktadır (Câsiye 45/28-29; Kasas 28/83; Sönmez: 2021, 485-486).

3.8. Mürtekib-i Kebire: Hz. Peygamber'in vefatından sonra müslümanlar arasında zuhur eden nâhoş olaylar ve çatışmalar, bunlara dahil olan kişilerin durumunu tartışmaya açmıştır. Burada büyük günahın ne olduğu ve mürtekib-i kebîrenin dinî açıdan konumu önemli bir problem haline gelmiştir.

Büyük günahların sayısı hakkında üç, yedi, dokuz, yetmiş, dört yüz altmış yedi, yediyüz gibi değişik rakamlar dile getirilmiştir (Buhârî, "Edeb", 6; Müslim, "İmân", 38; Tirmizî, "Tefsir", 5; Ebû Dâvud, "Vesâyâ", 10). Bu günahların hangileri olduğu veya nasıl tanımlanması gerektiği konusunda ise farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunlar arasında

“ilâhî emirlere aykırı olan” ya da “ayet ve hadislerde büyük günah olarak zikredilen, hakkında dünyevî veya uhrevî ceza öngörülen davranış ve fiiller” şeklindeki tanımlamalar daha çok kabul görmüştür.

Öte yandan büyük günah işleyen kimseyi genel anlamda Hâricîler “kâfir”; Mu‘tezile “imanla küfür arasında bir yerde (el-menziletü beyne’l-menzileteyn)”; Hasan el-Basrî (ö. 110/728) de “münafık” olarak kabul ederken Mürcie, nihâi durumu “Allah’a ircâ” etmeyi uygun görmüştür. Ehl-i sünnet’e göre ise büyük günah işleyen mü‘min olmakla birlikte işlediği gûnahtan dolayı cezasını çekecektir. Buna rağmen tövbe ederse Yüce Allah’ın tövbesini kabul edeceği umulur. Aynı şekilde böyle birini Yüce Allah ahirette dilerse lütfuyla bağışlar, dilerse de adaleti gereği cezalandırır. Ancak imân ehli olduğu için ebedî olarak cehennemde kalmaz.

Müellifin bu konuyla ilgili görüşü ise şu şekildedir: “Yüce Allah yapılan tövbeden dolayı büyük günahları kendi fazlıyla (lütfuyla) affeder. Büyük günahlardan sakınma sebebiyle de küçük günahları bağışlar. Kim işlediği büyük gûnahtan dolayı tövbe etmeden ölürse onun durumu Allah’ın meşietine bağlıdır. Yüce Allah dilerse o kulunu adaleti gereği cezalandırır, dilerse de fazlıyla onu bağışlar.” (Celâlî: 2023, 199).

3.9. Mizan: Ahiret gününde kulun tâbi tutulacağı hesabın sonucu, Kur’ân-ı Kerîm’de, “terazilerin (tartıların) ağır yahut hafif gelmesi” ile tarif edilmiştir. Nasıl olacağını Allah’tan başka kimsenin bilmediği bu terazide “tartılar”ı ağır gelenler kurtuluşa erecek ve mutlu bir hayat sürecektir. “Tartılar”ı hafif gelenler ise kendilerini hüsranda bulacaklardır (A’râf 7/8-9; Enbiyâ 21/47; Mü’minûn 23/102-103; Kâria 101/6-8). Bazı alimler, dünya hayatında maddî şeyleri tartarken kullanılan araçlardan hareketle mizanın iki gözü ve ortada dili bulunan bir alet olduğunu düşünmüşlerdir. **Bir kısım alimler ise,** amellerin değil onların yazılı bulunduğu sayfaların veya bu amellerin sahipleri olan kişilerin tartılabileceğini iddia etmişlerdir. (Nesefî: 1995, 241-242; Teftâzânî: 1998, V, 120-121). Müellifin “amellerin tartılması haklıdır.” ifadesiyle mizanın varlığına ve amellerin tartılacağına kanaat getirdiği anlaşılmaktadır. Ancak bu işlerin keyfiyeti hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir.

3.10. Kevser Havuzu: Kur’an’da “havz” kelimesi geçmemekle birlikte “kevser” ismi aynı adla anılan surede bir defa (Kevser 108/1) zikredilmektedir. Kevser “Resûlullah’a ayrılan, bütün cennet ırmaklarının kendisinden doğduğu büyük bir su kaynağı veya nehir

(Müslim, “Salât”, 53), Resûlullah’a lutfedilen nübüvvet, hikmet, ilim, çok sayıda ümmet, tevhid vb. manevî nimetler” şeklinde yorumlanmıştır. İstilahta ise, “ahirette Resûlullah’a tahsis edileceği bildirilen çok büyük bir havuz” demektir. (Wensinck: 1936, I, 539; Wensinck: 1939, 165-166).

Bu konuyu müellif kısaca şu ifadelerle özetlemektedir: “Resulullah’ın havzı haktır. Havuz, yanları geniş, büyük ve kendine has özellikleri olan bir cisimdir. (Buhârî, “Rikâk”, 53; Müslim, “Fezâil”, 27). Ümmet susuz bir şekilde kabirlerinden çıktıktan sonra oraya yönelecektir (Buhârî, “Fiten”, 1-2, “Rikâk”, 45, 53; Müslim, “Tahâret”, 37, 39, “Salât”, 53, “Fezâil”, 26-29, 32, 38, 40; Tirmizî, “Sıfatü’l-kıyâme”, 15; İbn Mâce, “Zühd”, 36). Kevser haktır o da cennetten bir nehirdir.” (Celâlî: 2023, 199).

3.11. Sırat: “Sırat haktır. Sırat herkesin üzerinden geçeceği cehennem üzerine kurulmuş (uzatılmış) bir köprüdür.” (Celâlî: 2023, 199).

Kaynaklarda Sırat köprüsünde, üzerinden geçenlerin takılacağı çengeller ve dikenlerin olduğundan, zemininin kaygan yapısından, insanların amellerine göre değişik hız ve şekillerde oradan geçeceklerinden bahsedilmektedir. (Müslim, “Îmân”, 302, 329). Ayrıca kıldan ince ve kılıçtan keskin olarak düşünülen sırat köprüsünden mü’minlerin kolaylıkla geçecekleri, kafirlerin ise geçemeyerek oradan cehenneme düşecekleri belirtilmiştir (Mâtürîdî: 2005, VII, 253; Gazzâlî: 1990, 151). Mu’tezile’nin çoğu ise bu özellikteki bir yerden geçmenin mümkün olmadığını, bunun mü’minlere eza ve cefa çektireceğini gerekçe göstererek sıratı inkar etmişlerdir (Abdülcebbar: 1996, 498-499).

3.12. Şefaât: Şefaât konusu iman, Allah’ın adaleti, mürtekb-i kebîrenin ahiretteki durumu gibi meseleleri ilgilendirdiği için Ehl-i sünnet, Haricîler, Şîa ve Mu’tezile mezhepleri arasında değişik görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Hz. Peygamber’in kıyamette büyük günah işleyenlere yönelik şefaati, cennet ehlinin oradaki derecelerinin yükseltilmesi, iyilikleriyle kötülükleri eşit gelen veya cehennemi hak eden kimseler için şefaât edilmesi gibi durumlar farklı düşüncelerin oluşmasını sağlamıştır.

Bu konuda alimlerin büyük çoğunluğu, bunun Müslümanlara yönelik olarak gerçekleşeceği ve kafirleri kapsamayacağı konusunda ittifak halindedirler. İslam alimleri arasındaki asıl ihtilâf, şefaatin tövbe etmeden ölen müslümanları kapsayıp kapsamadığıyla ilgilidir. Müellif burada “Resulullah kıyamet günü Allah’ın (mü’min) kullarına şefaât edecektir.” şeklindeki ifadeyle mezhepler arasındaki tartışmalara

girmedeği, detaya yer vermediği ancak şefaati kabul ettiği görülmektedir. Zaten Ehl-i sünnet alimleri de şefaatin hak olduğu konusunda birçok ayet (Zümer 39/3; Mü'min 40/18; Zuhrûf 43/86) ve hadis (Buhârî, "Tevhîd", 24, 31; "İstikrâz", 9, 18; Müslim, "İmân", 47, 302, 338-345) rivayetlerini delil olarak zikrederler. Bu nasların mevcudiyeti karşısında şefaatin temelden yokluğunu ileri sürmek mümkün değildir. (Âmidî: 1971, 306; Kurtubî: 2006, IV, 271-274).

Allah'ın, günahkarları şfaat yoluyla affetmesi onların cehenneme girmeyeceği anlamına gelmez; ayet ve hadislerde belirtildiği üzere iman ehli oldukları halde günahları sevaplarından çok olanlar cehennemde cezalandırıldıktan sonra oradan çıkarılacaklardır. Mu'tezile alimlerinin tövbe etmeden ölen mü'minleri fâsık kabul etmesi onların Müslüman vasfını ortadan kaldırmaz (Abdülcebbâr: 1996, 687-693; Sönmez: 2021, 505).

3.13. Cennet ve Cehennem: "Cehennem haktır o da yedi tabakadır. Cennet haktır o da sekiz derecedir." Müellif burada cennet ve cehennemin hak olduğunu belirtmekle beraber Cehennemin "yedi tabaka"; Cennetin ise "sekiz derece" olduğunu dile getirmekle belâğat yönünü ortaya koymaktadır. Zira "tabaka" lafzı genelde yerin altında kalan; "derece" kelimesi ise yerin üstünde olan kısımlar için kullanılmaktadır. Ayrıca "tabaka" negatiflik ifade ederken "derece" pozitif durumları ifade etmektedir. Aynı şekilde cehennemin yedi tabaka, cennetin sekiz derece olduğuyla ilgili verilen rakamlar her birinin ayet ve hadislerde geçtiği üzere sahip oldukları kapı sayılarına da işaret etmektedir (Hicr 15/44; Secde 32/19; Yunus 10/25; Buhârî, "Savm", 4; Müslim, "Tahâret", 6).

Öte yandan cennet ve cehennemin şu anda mevcut olup olmadıkları ve ebediyetleri tartışmalıdır. Genel kanaate göre cehennemin halen mevcudiyeti Hz. Adem kıssasıyla sabit görülen cennetin varlığına kıyas edilerek kabul edilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de genişliği göklerle yer kadar olduğu ifade edilen (Âl-i İmrân 3/133) cennetin bu alemdeki yerinin nereye tekabül edeceği hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ebedi alemdeki yeri hakkında ise dördüncü veya yedinci kat semada yahut yedi kat semanın üstünde ve arşın altında bulunduğu şeklinde çeşitli rivayet mevcuttur (Hâkka 69/22; Gâşiye 88/10). Cennetin ve nimetlerinin ebedî olacağı kabul edilmekle birlikte, cehennemin ve azabının sona erebileceğini veya cehennem devamlı olsa bile ehlinin azaba karşı bağışıklık kazanmakla azabın da adeta sona ermiş olacağını iddia edenler vardır (Sönmez: 2021, 490-491).

3.14. Ru'yetullah: Kelâm ilminin temel problemlerinden birisi de ahirette Allah'ın görülüp görülemeyeceği (ru'yetullah) konusudur. Mu'tezile, Şîa, Haricîler ve Cehmiyye gibi ekoller ile filozoflar Allah'ın görülmesinin aklî ve naklî (En'âm 6/103) olarak mümkün olmadığını iddia etmişlerdir. Bunlara göre bir şeyin görülmesi ancak onun bir kısmının veya tümünün görülmesiyle mümkündür. Allah ise böyle bir durumdan münezzehtir. Ayrıca ru'yet, ancak bir mesafeyle mümkün olur. Allah için böyle bir mesafe mümkün olmadığına göre O'nun görülmesi de imkansızdır (Abdülcebbâr: 1996, 697; Eş'arî: ty., 61-62).

Ehl-i sünnet'e göre Allah'ın gözle görülemeyeceğine dair yukarıda isimleri geçen grupların ileri sürdüğü "Gözler O'nu idrak edemez, O bütün gözleri görür." (En'âm 6/103) ayeti dünya hayatına râci olup ahirette Allah'ın hiç görülemeyeceği manasında değildir (Eş'arî: 1993, 63). Ayrıca Ehl-i sünnet alimleri birçok aklî ve naklî (En'âm 6/103; Mutaffifin 83/15; Buhârî, "Mevâkit", 16, 26; Ezân,129; Müslim, "İmân", 229, 297; Tirmizî, "Cennet", 16) delillerle Allah'ın ahirette görüleceğini ortaya koymaya çalışmışlardır.

Müellif burada "Yüce Allah ahirette mü'min kullarına cennete girmeden veya cennete girdikten sonra ru'yetini mekandan münezzehtir, keyfiyetsiz bir şekilde ikram edecektir." (Celâlî: 2023, 197-199) ifadesiyle Ehl-i sünnet gibi düşündüğünü ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Molla Musa el-Celâlî bu risalesine akidenin tanımıyla başlamaktadır. Bu şekilde bir giriş yapmakla adeta her şeyin başlangıcının ve temelinin inanca dayandığını ifade etmektedir. Hemen akabinde Allah'ı tam anlamıyla tanıyıp O'na iman etmek için sıfatlar konusunu izah etmektedir. Allah'a iman eden insanların ilahi emir ve nehiyeleri kavrayıp hayatlarında uygulayabilmeleri için Allah tarafından seçilen ve belli şartları taşıyan peygamberlere iman etmeleri gerekir. Bir peygamberin Allah tarafından görevlendirildiğinin en büyük delili ise göstermiş olduğu mu'cizelerdir. Allah'a ve göndermiş olduğu peygamberlere iman edip ömrünü Kur'an ve Sünnete uygun bir şekilde sürdüren insanların yaptıkları amellerin karşılığını alacakları, zerre miktarı dahi olsa iyilik ve kötülüklerin tartılacağı, inkar edenlerin cezalandırılacakları, cennet veya cehennemle sonlanacak ebedî bir hayatın varlığı ise kaçınılmaz olacaktır. İşte bu risalede

müellif adeta bütün bu konuları sistematik bir şekilde ilmek ilmek işlemiş ve inanç ile başladığı risalesine ru'yetullah ile son noktayı koymuştur. Böylece dünya hayatında Allah'a tam anlamıyla kulluk vazifesini yerine getiren ehl-i imân'ın ahirette cennetin değişik derecelerinde bulunacağını ve en büyük lütuf olan "cemâlullah" ile şerefyâb olacağını ifade etmektedir.

KAYNAKÇA

Âmidî, Ebü'l-Hasan Seyfüddin. Gâyetü'l-Merâm. Thk. Hasan Mahmûd Abdüllatîf, Kahire, 1391/1971.

Ardoğan, Recep. Delillerden Temellere Sistematik Kelam, Klm Yayınları, İstanbul 2016.

Aydın, Ömer. "Haberî Sıfatları Anlama Yolları", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1/1, 1999, 133-158.

Bağdâdî, Ebu Mansur Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed b. Abdullah et-Temimî. Usulu'd-Din, Beyrut, 1981.

Cürcânî, es-Seyyid eş-Şerîf Ali b. Muhammed. Kitabu't-Ta'rifât, nşr. M. Abdurrahman el-Maraşî, Beyrut, 1416/1995.

el-Celâlî, Molla Musa, Mecmuatu'l-Ulûm, ed. Mehmet Seyid Gecit-Mehmet Salih Gecit, Ravza yayıncılık, İstanbul, 2023.

el-Celâlî, Molla Musa. Hadis İnkarcılarına Cevaplar, Nuhbe Yayınları, İstanbul, 2020.

es-Seffârinî, Muhammed b. Ahmed b. Salim. Levamiu'l-Envar el-Behiyye ve Sevatiu'l-Esrâr el-Eseriyye li-Şerhi'd-Dürrati'l-Mudîyye fi-Akdî'l-Fırkati'l-Mardîyye, Dımaşk, 1401/1981.

Eş'arî, Ebu'l-Hasan. el-İbâne an Usuli'd-Diyâne. thk. Beşir Muhammed Uyûn, Mektebetü Darı'l-Beyân, Şam, 1413/1993.

Eş'arî, Ebu'l-Hasan. Kitabü'l-Luma' fi'r-Reddi alâ Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida', thk. Hammude Gurabe, Mektebetü'l-Ezheriyyetü Li't-Türas, Kahire, ty,

Eş'arî, Ebü'l-Hasan. Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Mûsâllîn, nşr. Helmut Ritter, Viesbaden, 1963.

Gazzâlî, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed. el-Munkizu mine'd-Dalâl, Mecmuatu'r-Resail içinde, nşr. Ahmed Şemseddin, Beyrut, 1996.

Gazzâlî, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed. Kimyâ-i Saâdet, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1990.

Gecit, M. Salih. “Ahmed-i Hanî Çığırını Devam Ettiren Bayezidli İlim ve Fikir Adamları”, 2. Uluslararası Ahmed-i Hanî Sempozyumu, Ağrı, 2018.

Gecit, Mehmet Salih. “Kader ve Ef’al-i İbâd –II”, Sistemantik Yaklaşımla Kelâm Araştırmaları I-II, ed. Ekrem Uysal, Klm Yayınları, İstanbul, 2021.

Gecit, Mehmet Seyid. Ağrı Akademik Makaleler I, ed. Zeki Taştan, Hiperyayın, İstanbul, 2019.

Gecit, Mehmet Seyid. Molla Musa Celâli’nin Hayatı, Eserleri ve Tefsir Çalışmaları, Aras Havzası Uleması ve Tarihi Şahsiyetleri, ed. Mehmet Hakkı Alma, Abdulhalim Oflaz, Nihat Demirkol, Bahar Yayık, Mehmet Nuri Ayyıldız, Hiperyayın, İstanbul, 2021.

Gölcük-Toprak, Şerafeddin-Süleyman. Kelam, Tekin Kitabevi, Konya, 1988.

Gün, Faruk. “Görünmez Âlem”, Sistemantik Yaklaşımla Kelâm Araştırmaları I-II, ed. Ekrem Uysal, Klm Yayınları, İstanbul, 2021.

İbn Fûrek, Ebû Bekir Muhammed b. Hasan. Mücerredü Makâlâti’ş-Şeyh Ebi’l-Hasan el-Eş’arî, nşr. Daniel Gimaret, Beyrut, 1987.

Kâdî, Ebu’l Hasen Ahmed b. Abdilcabbar. Şerhu 1-Usûli’l-Hamse, thk. Abdulkerim Osman, Mektebetü-Vehbiyye, Kahire, 1996.

Karaduman, Abdullah. Doğubayazıt, Metamorfoz Yayıncılık, İstanbul, 2019.

Kılavuz, Ahmet Saim. “Cin”, DİA, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1993.

Kılavuz, Ahmet Saim. Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm’a Giriş, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2017.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. el-Câmiu’l-Ahkami’l-Kur’an, thk. Abdullah b. Abdulhasen et-Türki, Müessesetü’r-Risale, Beyrut, 2006.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. Te’vîlâtü’l-Kur’ân, nşr. Ertuğrul Boynukalın, Hatice Boynukalın, M. Masum Vanlıoğlu ve dğr. Mizan Yay., İstanbul, 2006.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. Te’vîlâtü’l-Kur’ân, thk. Mecdi Basiliüm, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2005.

Nesefî, Ebü’l-Muîn. Bahru’l-Kelam, Daru’l-Ferfur, Dımeşk, 1995.

Râzî, Ebu Abdullah Fahrudin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. Kitabu’l-Erbain fi Usuli’d-Din, thk. Ahmed Hicazi esSaka, Mektebetü Külliyyeti’l-Ezher, Kahire, 1986.

Râzî, Ebu Abdullah Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. Mefâtihu'l-Gayb, Daru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1420.

Sâbûnî, Nureddin. Mâtüridiyye Akâidi, trc. Bekir Topaloğlu, DİB Yayınları Ankara, 1998.

Sönmez, Vechi. "Ahiret İnancı IV", Sistematik Yaklaşımla Kelâm Araştırmaları I-II, ed. Ekrem Uysal, Klm Yayınları, İstanbul, 2021.

Sönmez, Vechi. İnsanlığın Nübüvvet Anlayışı ve Ebu'l-Muîn en-Nesefî İle Seyfüddin el-Âmidî'nin Nübüvveti İspat Metodları, ed. Ekrem Uysal, Mütercim Yayınları, Batman, 2019.

Şaşa, Mehmet. "Hidayet-Dalâlet ve Kalplerin Mühürlenmesi", Sistematik Yaklaşımla Kelâm Araştırmaları I-II, ed. Ekrem Uysal, Klm Yayınları, İstanbul, 2021.

Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer. Şerhu'l-Akâid (Kelâm İlmi ve İslam Akaidi), ter. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982.

Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer. Şerhu'l-Akâid, Salah Bilici Neşriyat, İstanbul, 1996.

Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer. Şerhu'l-Makâsıd, thk. Abdurrahman Umeyra, Alemlü'l-Kütub, Beyrut, 1998.

Topaloğlu, Bekir. "Kıyamet", DİA, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, Ankara, 2002.

Uysal, Ekrem. "Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'ye Göre Kabir Azabı", Batman Üniversitesi İslami İlimler Hakemli Dergisi, (1/2), 2017, 69-77.

Uysal, Ekrem. "Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'ye Göre Ef'âl-i İbâd", Batman Üniversitesi İslami İlimler Hakemli Dergisi, (1/2), 2017, 55-67.

Uysal, Ekrem. "Eş'arîliğin Doğuşu ve Müttekaddimûn Devri", Tarihsel Süreçte Kelâm-Kelâm Tarihi, ed. Ekrem Uysal, Klm Yayınları, Kahramanmaraş, 2022.

Uysal, Ekrem. "Peygamberlere İman", Kavramlardan Esaslara İslam İnancı, ed. Recep Ardoğan, Klm Yayınları, İstanbul, 2019.

Wensinck, Arent Jan. el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfazi'l-Hadisi'n-Nebevi, Mektebetü Brill, Leiden, 1936.

Wensinck, Arent Jan. Miftâhu Künûzi's-Sünne, Arapça'ya ter. Muhammed Fuad Abdülbaki, yy., Lahor, 1939.

Zebîdî, Ahmet b. Ahmed. Sahih-i Buhârî Muhtasarı ve Tecrîd-i Sârih Tercemesi, çev. Ahmet Naim, DİB. Yayınları, Ankara, 1988.